

ב. שירת הארץ

שירת האהבה לארץ

שיר אהבה מופלא הוא שיר השירים. מי לא יסכים? ! מיהו האוהב ומי הנאהב? לכד מן התשובה הפשוטה, כי באהבת איש ואישה עסקינן, מבצבצת מבין השיטין אהבה נוספת – אהבת הארץ. רפרוף בין פסוקיו מגלה בנקל מה חביבה הארץ על משורר שיר השירים. וראיה לכך, שפעת הדימויים השאובים כולם מנופה, ומשרתים נאמנה את הצגת האהבה הגדולה בספרנו. כלל פשוט הוא (בהיעדר סיבה מיוחדת לאירוניה!), כי את האהוב מתארים באמצעות האהוב. 'לוגיקה' פשוטה – אם מציינים את האהוב האנושי באמצעות נוף הארץ, גם הארץ לאהובה תיחשב, ואף כי כל הנאמר הינו בגדר דברים המובנים מאליהם, עדיין יש מקום להעמקה בעניינם.¹

הבנה טובה יותר של היחס לארץ בשיר השירים תושג – כך נדמה – בהכרת סוגים אחרים של התייחסות לארץ המשתקפים במקרא. לתפיסת הארץ במקרא וההשקפות אודותיה רובד פשוט, אך גם ריבוי-אנפין שיש בו מן המורכבות ואף מן הסיבוך. לא נרחיב ונסתפק בשתי הערות בדבר משמעותה של הארץ ליושביה. עם זאת, ראוי להזכיר, כי גישתנו הרמנויטית, רוצה לומר, מדובר בניסיון להערכת עמדות המקופלות – כך נראה – בכתובים. איננו יכולים לערוב לחשיפת רגשותיהם הממשיים של תושבי הארץ.

הבעלות על הארץ

הערתנו הראשונה קשורה בבעלות על הארץ. התורה מציגה את ארץ כנען כארץ העומדת לחלוקה לבני ישראל, על-פי תוצאות המפקד שנערך טרם לכניסה לארץ: "לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות" (במדבר כו, ג). החלוקה מתבססת על שבטים ומשפחות, ומנחית על-פי העקרונות: "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" (במדבר כו, ג). לא נעסוק כאן בבחינת הזיקה בין שני ההיגדים, ובאפשרות ליישבם אהרדי, אך אין ספק כי בראייה כוללת משתקפת כאן תוכנית לחלוקה צודקת ככל הניתן, שגלום בה רצון לשוויון

1 על אהבת הארץ בשיר השירים ראו: א"ה פיש, שירת מקרא – עדות ופואטיקה, תשנ"ג, עמ' 96.

מרכי, שיתמיד לדורות הבאים. בסופו של ההליך הזה – בלי להתייחס לצד של אוטופיה המובע בו – אמורה להשתייך לכל פרט בארץ יחידת קרקע משלו.

הגישה הזו הפוכה כמדומה לגמרי מזו העולה מן התיאור, שהתורה כה האריכה בו, של 'הלאמת' הקרקעות במצרים בסוף ספר בראשית, בתכנונו ובביצועו של יוסף. איננו יודעים אל נכון האם התיאורים בדבר הניסיון להענקה צודקת של קרקעות לכל אחד בישראל, מחד גיסא, וריכוזן המוחלט בידי פרעה במצרים (נעשה – כך מסופר – תוך ניצול שאיננו נעדר ציניות של חולשת העם ברעב), מאידך, משקפים אמת היסטורית מדויקת, אך אין ספק שביסודם עומדות שתי השקפות מנוגדות לגמרי בדבר הקשר הרצוי בין אדם לבין קרקע וטריטוריה. בעוד, שאופן חלוקת הקרקעות בארץ ישראל משקף שוויון שאליו נשואות העיניים, במצרים ההפך הוא הנכון, ומושג בה 'שוויון' של היעדר, שהוא אנטי-שוויון. ושמא, ייחוסה של 'הלאמה' הזו ליוסף מלמדת על 'מצריותו' – יוסף שנטש בידי אחיו ונמכר מצרים, משתלב היטב בעולם המצרי.

הכול מקבלים אפוא נחלה בארץ. כה איתנה האחיזה בארץ עד שמתעורר החשש כי תהפוך לעניין מובן מאליו – רכושנות בעלמא, שתשכיח מי הוא בעליה האמיתיים של הקרקע. דומה כי נגד הלכי רוח שכאלו באות להיאבק מצוות שמיטה ויובל המכוונות להפנמת הרעיון הגלום ב"הארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ" (ויקרא כה, כג), שהרי למי נועדה הפקרת הארץ? באין תחושת בעלות עמוקה, מה תתן ומה תוסיף הפקרה לשנה אחת, או החזרת קרקעות לבעליהן ביובל? ! רק הרואה בקרקע קניין מובן מאליו, נוקק ל'ניעור' מסוים, שיעמידו על מלוא מורכבותה של שאלת הבעלות. הרעיון הזה גלום כידוע גם במצוות חקלאיות אחרות, ולעתים אף מובע במפורש. בהביאו את 'ביכורי אדמתו' נזכר-מוזכר האיכר: "ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת... הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'" (דברים כו, ט-י). הנה כי כן, את האחיזה האנושית העמוקה בארץ מלווה הכרה עמוקה לא-פחות בהיותה ניתנת על-ידי ה'!

כשעלה מלך בישראל נשתבש כמובן הדגם האידאלי של פיזור שווה של הקרקעות – בעלות לכול. המלכים הורשו לצבור רכוש ובכללו קרקעות. עם זאת, נעשה מאמץ מרבי שלא להגיע למצב המתואר של הלאמת קרקע כבמצרים. רומז לכך הקושי הגדול של אחאב להשיג כרם 'קרוב אצל ביתו' (מלכים-א כא, ב). חרף רצונו העז והצעותיו המפתות, הוא נבלם, כשהטיעון היחידי המושמע הוא היות הכרם "נחלת אבותי" (מלכים-א כא, ג). נחלת האבות איננה עומדת למסירה, וכשל כח המלוכה לקחתה, אלא אם כן מדובר באיובל המנוערת מן ההשקפה המקראית בדבר זיקת הקרקע לבעליה.

דומה, כי גם ב'משפט המלך', חרף נימתו המבליטה איום כלפי העם, לא הותרה הרצועה, והפקעת הקרקעות הותרה רק לצורך ביסוס סביר של מוסד המלוכה ויציבותו,

כמעין הכרח בל יגונה.² "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שמואל-א ח, יד) – מכריו שמואל, ובכל זאת, אין זה כלל דומה לטוטליות הגורפת הניכרת ב"ותהי כל הארץ לפרעה" (בראשית מז, כ), וב"והיינו עבדים לפרעה" (בראשית מז, כה). זה מול זה עומדים – מלך בישראל הנוקק ל'עבדים' (שרים ופקידים) הזקוקים לקרקע, לעומת מלך מצרים הזקוק (לכל ה)קרקע והופך את הכול לעבדים:

לנוכח אלי הארץ

בחינה כוללת של הזיקה לארץ תגלה במקרא דרך התייחסות נוספת שונה לגמרי מהנאמר עד כאן. בכך תיגע הערתנו השנייה. המקרא נאבק במישורין ובעקיפין נגד ההשקפה הרואה בארץ ובטבע זירה לעלילותיהם ולעימותיהם של כוחות אליליים הרוחשים בכל קרן זוית. קשה כמובן למצוא את שלל האמונות והדעות שרווחו בין עמי הארץ בתקופות השונות ולהביאם לכלל 'משנה' מגובשת ומסודרת, אך דומה כי לא נטעה הרבה בהניחנו כי להשקפה בדבר הפירון בטבע המוליך לצמיחה ולשגשוג הנובע מתהליכי פירון בעולם האלים, נודע מקום נכבד בעולם האלילי הזה.

תפיסה זו מהדהדת בספר הושע הקושר בין הפוצתם הרבה של אתרי הפולחן בטבע: "על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צלה" (הושע ד, יג), לבין פריצות מינית הקשורה מן הסתם בפולחן, שהתנהלה מעשה שגרה באתרים אלו: "כי רוח זנונים הטעה וזנו מתחת אלהים" (הושע ד, יב). הנה, פנינת חמד בטבע משוכצות במערכת פולחנית אלילית, ויוצרות מוקדי השראה לזנות. אפשר שמכך נגזרים ביטויי המיוחדים של הושע המתאר בצורה ססגונית את בגידת ישראל באלוהיו. רעיון הבגידה והפרת הברית נפוץ מאוד במקרא, ואך טבעי הוא שידומה לערעור של יחסי איש-אשה,³ אך אצל הושע לובשים יחסים אלו צורה כה מעוותת עד כי מתברר שמסתתר כאן דבר מה נוסף מעבר לרצון להמחיש את עצם הבגידה.

אין זו המחשה גרידא! האלים הזרים מדומים בספר הושע למאהבים וה' לאיש 'אשה הראשון'. הדיון בספר מתמקד במהות: מיהו הגורם לטבע לפרוח ולשגשג ולארץ לתת יכולה – 'הם' או 'הוא'? הבעלים, או הבעל האמיתי של הכול? ! כדי להבין עד היכן הרחיק לכת הוויכוח הזה נשווה להלן כמה מביטוי הושע לאלו של שיר השירים, אך כבר

2 כך על כל פנים לגבי אותה העת. הנה, בבקשת זקני העם משמואל למלך נאמר: "ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל-א ח, כ). המקרא אינו אומר זאת במפורש, אך המציאות הנרמזת בבירור היא של הפלשתים כאויב מרכזי של עם ישראל, שאת עולו באה המלוכה לפרוק. כך בפרק העוסק במשפט המלך, כשמאבק המלוכה נגד האיום הפלשתי מובע במישורין שוב ושוב בספר שמואל-א ובתחילת שמואל-ב.

3 דיגמה בולטת במיוחד היא זו של ירמיהו בפרקים ב-ג.

בשלב זה נוכל לטעון כי בעולם המקראי היה מי שהארץ 'שידרה' עבורו מסר אלילי חושני בוטה מאוד, שניתרגם לפולחנות אליליים שונים.

הארץ האהובה

שיר השירים הוא שיר של אהבה גדולה לארץ. אולם, בקביעה זו לא סגי. כפי שאהבה לאדם תובעת את הכרתו, דורשת זאת גם אהבת הארץ. הקובע "שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד" (ד, א) – אם לא חטא בשימוש נדוש במליצות קפואות – ראה, חווה והפנים את המראה העומד ביסוד תיאורו. הוא הדין למראות אחרים המצטרפים בבניית פסיפס הארץ-הרמות האנושית האהובה, ומעניקים לשיר השירים את אופיו המלבב.

באיזו ארץ עסקינן? מהי הארץ האהובה? ניתן למצוא בשיר השירים רמזים ל'ארץ' קדומה מאוד – גן העדן הבראשיתי,⁴ והרבר משווה ליחסי האיש והאשה בספרנו אופי מיוחד המזכיר את הדגם האיראלי של יחסי אדם וחיה בטרם חטא, ומשתלב היטב ברעיונות שפותחו בפרק הקודם. דומה בעינינו, שגם שפעת הבשמים של שיר השירים, שברובם רחוקים מאוד מבשמי ארצנו, היוצרת גן בשמים דמיוני,⁵ מייצגת איוושהי מהות אוניברסלית ומעצבת מעין כבואה של הגן הקדמון. אולם, בצד אלו אין ספק שמשתקפת במגילה גם 'ארץ ישראל' ארצית מאוד.

צא ומנה כמה אתרים וחבלי ארץ משובצים בשיר הזה. "כרמי עין גדי" (א, יד); "חבצלת השרון שושנת העמקים" (ב, א); "מהר גלעד" (ד, א); "מלבנון... מראש אמנה מראש שניר וחרמון" (ד, ח); "כתרצה" (ו, ד); "הגלעד" (ו, ה); "ברכות בחשבון" (ז, ה); "כמגדל הלבנון צופה פני דמשק" (ז, ה); "ככרמל" (ז, ו); "בעל המון" (ח, י). הוסף לכך ציורי סביבות ופרטי נוף: "היער" (ב, ג); "ההרים... הגבעות" (ב, ח); "בחגוי הסלע בסתר המדרגה" (ב, יד); "הרי בחר" (ב, יז); "המדבר" (ג, ח, ה); "מעין חתום" (ד, יב); "מעין גנים באר מים חיים ונזולים מן לבנון" (ד, טו); "אפיקי מים" (ה, יא); "גנת אגוז" (ו, יא), ועדיין לא הזכרנו את שמות הצמחים והגידולים החקלאיים המרובים.

ברי, כי בסדרת הדימויים והתיאורים המרשימה הזו משתקפת היכרות עמוקה עם הארץ בכללותה, מהחרמון בצפון כואכה עין גדי והמדבר בדרום. התמונה העולה היא של ארץ – מוכרת ואהובה. היא משמשת רקע פעיל, מוטב לומר – תפאורה פעילה, לעלילת האהבה הנגולה לעינינו. החבליים והאתרים הופכים להיות מעין קודים סמבוליים לתכונות

4 על זיקה בין שיר השירים לגן עדן ראו למשל: י' זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תשנ"ה, עמ' 98. וראו דיונו בפרק ד'.

5 על גן הבשמים הדמיוני ראו: י' פליקס, שיר השירים – טבע, עלילה אלגוריה, ירושלים תשל"ד, עמ' 23-28. וראו דיונו להלן בפרק ד'.

ומידות, תחושות ומחשבות אישיים לחלוטין. אם מדברים היום על 'מפה קוגנטיבית' – 'מפה' כטקסט שיש בו הכרזה, ששמות יישוביה וחבליה מביעים עמדה תרבותית ואף פוליטית, כאן המפה משרתת הבעה רגשית – 'מפה אמוציונלית'. לא אחת נתקשה להבין את סודם של הקודים הללו. "אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק" הוא מטפורה חריגה אפילו על רקע דימויים בלתי מובנים לאשורם בשיר השירים.⁶ ככזה הוא מיטיב להדגיש את האופי האישי של הקודים בשפת האוהבים, שזר לא יבינה.

ראוי להדגיש בעניין זה את הניגודיות המקופלת בתיאורים. הספר עשיר בתמורות ובשינויים היוצרים ומעצבים ניגודים דוגמת הניגוד בעונות השנה. הקיץ בכרם: "ששזפתני השמש... שמני נטרה את הכרמים..." (א,1), לעומת האביב: "כי הנה הסתו עבר הגשם חלף הלך לו..." (ב,1), כשברקע עומד ניגוד סמוי לחורף המסתיר המתנה וציפייה המקננת בלבבות בעונה הקרה והגשומה. הניגוד הסמוי הזה משתלב היטב בהדגשות 'עופר האיילים' וה'צבי', שבחיייהם מוכרים מחזורים של ניגודים – חיזור והתרחקות.⁷ אלו ניגודים המתקשרים במישרין לעלילה היודעת 'מעלות ומורדות' – התקרמות ונסיגה. נוסף לכך ניגודים בין כיוונים: "עורי צפון ובואי תימן" (ד,טו), בין יום ולילה: "מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה..." (ו,1), והניגודים בין הסביבה העירונית המובהקת של ירושלים לבין הכפרים מוקפי השטחים החקלאיים והטבעיים.⁸ בסך הכול, התחושה היא של מגוון ומורכבות, ואולי אף מתח פנימי בין תכונות שונות – בין שמדובר בתיאורי האדם, ובין שמדובר במהלך החיים והתפתחות האהבה. פניה השונות של הארץ והגיוון בטבעה מסייעים בעיצוב מערכת ניגודים חשובה זו.

טיול בארץ

ההתייחסות לארץ כמכלול מעלה תפיסה מעניינת. שורטט כאן טיול-חיפוש ענק ממדים, ששותפים לו שני הגיבורים האוהבים, המתפרס על פני ארץ ומלוואה. במסע הזה הארץ משמשת תפאורה פעילה, ומתברר כי גיבוריו מכירים אותה היטב. מתוך המסע הזה מזדקר היבט מסוים של שייכות החורג מן הזיקה לנחלה המצומצמת ונוצרת זיקה לארץ ומלוואה. למה כוונתנו? הנחלה ממקדת את תשומת הלב לשטח מצומצם היוצר תחושה של בעלות אמיתית, זו בעלות בעלת משמעות משפטית, ובהיות כל אחד – כך על כל

פנים נתפס הדגם האידיאלי של ההתנחלות – בעל חלק בארץ, שאינו ניתן למכירה עולמית, יש משום מימוש של ערכי שוויון וחרות. יתירה מזו, הנחלה יוצרת זיקה לשורשים, לעולמם של האבות. 'נחלת אבותי' מכנה נבות את חלקתו בסרבו לתת אותה למלך 'בכל מחיר'! לעומתו, שיר השירים מציע מבט רחב יותר אל ה'שטח' המבסס טיפוס בעלות-שייכות מסוג אחר.

השימוש המרובה ברועי צאן העומד ביסודו של שיר השירים ("איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים" א,2) מציע זיקה למרחבים גדולים יותר מאשר 'נחלת שדה וכרם'. ניתן לנסח זאת במונחים כלכליים – הרועה מוציא את לחמו משטח גדול לאין ערוך מאשר האיכר הקדום, אך לכלכלה זו יש ביטוי באורחות חיים ובמבנים נפשיים ותרבותיים. עם היותנו נוהרים מחדירה עמוקה לרזי המציאות הקדומה ומהניסיון לקבוע מסמרות בשאלה הכמותית איזה שטח נוצל על-ידי הרועה ובאיזה נסיבות, ברור כי מנקודת ראות ספרותית נכון לכוון הנחיות דוגמת "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית ג,1), וגם: "שא נא עיניך וראה... כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה" (בראשית ג,10), המיועדות לאברהם רועה צאן, ולא ל'אברהם' ממוקד בנחלה של ארבעים דונם, שאיננו יכול לעובדה מפאת גודל העמל בעיבורה. רצוננו לומר, כי ציור דמויות האבות כנחלי ארץ רחבת ידיים מועמד על יסודות ריאליים – איננו נכנסים לשאלה 'כמה ריאליים?' – בהנחת היותם רועי צאן. ובלשון פשוטה עוד יותר, הרועה מיטיב לשרת את הצורך הספרותי של הדגשת זיקה ויחס למרחבים הגדולים.

תחושת המרחבים מתעצמת גם מתוך השימוש ב'עופר האיילים': "קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. דומה דודי לצבי או לעפר האילים..." (ב,ח-ט), ואין צריך לומר כי בעלי חיים אלו אינם מוגבלים לכללי הקביעה של הטריטוריה האנושית. הטיול עצמו מתנהל באופן השובר את גבולות הנחלה. מוזכרים כאן כפרים וכרמים: "נצא השדה גלינה בכפרם. נשכימה לכרמים..." (ז,יא), ומסתבר כי לשון הרבים 'כפרים, כרמים' שוברת את הנחלה האישית המוגדרת והמצומצמת – 'נחלת שדה וכרם'. שיר השירים מרבה להזכיר גינות הקשורות במעיינות: "גן נעול אחתי כלה גל נעול מעין חתום... מעין גנים באר מים חיים ונזלים מן לבנון" (ד,יב-טו). מטבעם, הללו אינם תחומים בנחלה ספציפית, ומשרתים את הכלל. בכל אלו יש כדי לאשר את טענתנו הבסיסית בדבר זיקת טיילי שיר השירים לשטח הגדול מן הנחלה. האהבה האישית מתחברת אפוא לאהבת ה'מולדת'.

הגישה המטריאכלית

סבורים אנו כי ניתן לקשר את הנאמר לעיל גם לעניין משפחתי מסוים המצויר בשיר השירים בצבעים עזים, אם כי זהו כמובן קשר עקיף. בניגוד להדגשת 'נחלת אבות' בסיפור

6 בקביעתו של רש"י בנידון: "אפך כמגדל הלבנון – איני יכול לפרשו לשון חוטם... כי מה קילוס יש בחוטם גדול וזקוף כמגדל?!", מובע חוסר אונים להתמודד עם הציור המחור הזה.

7 ראו 'פליקס, לעיל הערה 5.

8 משהו על כך ייאמר להלן בפרק ד'.

נבות, שעם היותה כה נוגעת ללב אין בה חידוש מיוחד מבחינה משפטית (כך על כל פנים מניח הסיפור), ואף לא מבחינת המסורת וערכיה, בשיר השירים מוצגת 'מסורת' מטריאכלית. מסורת – ליתר דיוק השקפה – זו רואה את מרכז הכובד המשפחתי בדמות האם. שוב ושוב חוזר שיר הנערה לאם דווקא ("בני אמי נחרו בי" א,ו; "אחת היא לאמה ברה לילולתה" ו,ט; ובעקיפין גם לגבי שלמה: "בעטרה שעטרה לו אמר" ג,יא), ובוקעת ועולה ציפייתה הגדולה, שגם דודה יתקבל למשפחה כאח מן האם ("עד שהביאתי אל בית אמי ואל חדר הורתי" ג,ד; "מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי...אנהגך אביאך אל בית אמי..." ח,א; ובעקיפין ביחס לרוד: "שמה תבלתך אמך" ח,ה). כל זה מכוון מן הסתם נגד האחים, שכה הצרו את עצמיותה ופגעו בחרותה. ניתן להסביר את כל זאת כאמצעי – אחד מן האמצעים – להאדרת דמות האישה בשיר השירים, והדברים משתלבים באופן ששורטטה דמות הנערה, כנאמר בפרק הקודם. אולם, ניתן לקשור מגמה זאת לעניין הנידון בפרק זה, כסימן לרגם אחר של משפחתיות, שכידוע, אין נגזרת ממנו 'נחלת אימהות'. ובכן, אין 'נחלת אימהות' במקרא, כדי לזכות נשים בנחלה – בנסיבות מסוימות – יש לייבמן מלמדת מגילת רות, ובנות צלפחד למדו, כי גם כשנשים פעילות בענייני נחלה עושות הן זאת בתוקף זיקתן לנחלת האב. המשמעות לענייננו היא כי במשפחה 'אימהית' כל כך (בשיר השירים אין 'אב'!) משתחררת הזיקה לשטח מ'נחלת האבות' המצומצמת ועוברת להתפרס על הארץ כולה – נחלה רחבה יותר. זוהי 'נחלת האם', ככלות הכול, הארץ היא ה'אם'! כאן מבצבץ רמז ל'מולדת'-ארץ מולדת' הנגזרת מלידה, ונטווה קשר מחודש בין האדמה שממנה נוצר אדם הראשון למולדת במשמעות ה'קצת-מודרנית' של ארץ-מולדת. אכן, ב'מולדת' המקראית משוקעת גם 'ארץ הלידה', שאם לא כך מה טעם לצוות 'לך לך ממולדתך'. תפיסת המולדת כאם מוכרת בוודאי לקורא מהדרך שהוצגה בהגות הציונית,⁹ אך רמז היולי לתפיסה זו חבוי לדעתנו כבר בקטעי מקרא אלו. מכל מקום, אנו יכולים להצביע על מתח מסוים – ולו ברמה הלשונית הפשוטה – בין 'מולדת' לבין 'בית אב'. מולדת הקשורה באם איננה בית אב, ואין לה קשר ישיר לנחלת האבות במובן המשפטי הפשוט, היא מייצגת סוג אחר של זיקה לשטח. ומכאן פתח להבנת שיר השירים, שבו הזיקה לאם תואמת זיקה לשטח שאיננו נחלת אבות, הקשור למרחבים הגדולים יותר של הארץ-מולדת כולה.

אם כך הוא, נודעת אולי משמעות לשימוש בכינוי 'ארצנו' בשיר השירים ("וקול התור נשמע בארצנו" ב,ב). מודעים אנו היטב ל'יכולתה' של 'ארץ' במקרא לשאת משמעויות שונות בכלל הקשור לגודל השטח המסתתר מאחורי המושג.¹⁰ תחושתנו, כי כאן

9 ראו: א' שביד, מולדת וארץ יעודה, תל אביב 1979.

10 יש 'ארץ' קוסמית-אוניברסלית בצירוף שמים וארץ, יש ארץ גיאוגרפית-מדינית – 'ארץ כנען', או 'ארצות הגויים', ויש חבל או אזור 'ארץ העמק', ארץ ירחו, 'ארץ העי'.

מדובר בארץ כולה. בשימוש במשחק המצלול נאמר, כי 'ארצנו' מנוגד ל'ערשנו' ("אף ערשנו רעננה" א,ז). 'ערשנו', כנראה סוכה בחצר,¹¹ מצמצם מאוד את השטח בעוד ש'ארצנו' מרחיב. הנה כי כן, בצד האתרים המשפחתיים הקטנים, יש בשיר השירים גם התייחסות מגוונת ורבת עומק לארץ כולה.

נסכם אפוא, לפנינו הכרת ארץ היוצרת דגם חדש של יחסי בעלות – 'ידיעה' (במובן המקראי המפורסם: הכרה אינטלקטואלית, ובמשמעות של קרבה), ועדיין מתבקש ללבן 'קרבה' זו עד כמה קרובה?

ידיעת הארץ

טיילי שיר השירים מחפשים את זולתם ומגלים תוך כדי כך את עצמם, וגם את הארץ. הם מגיעים לקרבה הדדית בין איש לרעותו וגם בינם לבין הארץ, אולם, בסופו של דבר אין בשיר השירים קרבה פיסי-מינית – לא בין איש לאישה ולא בין האדם לארצו. תיאורי הגוף של שיר השירים יצא שמעם, אך כמעט ואין בו מגע וקרבה פיסי ממשיים. המבקש ימצא רמזות דוגמת המשאלה: "ישקני מנשיקות פיהו" (א,ב), ההצעה: "...יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו" (ד, טז), המצב: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני" (ח, ג), ודומיהן, אך אלו רמזים, ולא יותר מכך. המשאלה המיטיבה להמחיש את עולמו של שיר השירים היא כמדומה: "שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך..." (ז,א). הקריאה 'שובי' חוזרת ומתחדשת, מטעימה את החיפוש – הציפייה למפגש ולא המפגש עצמו, וזו כרוכה ב'ונחזה בך' כדי שנוכל לתאר – ללמוד באמצעות הרגש והשפה. אין בשיר השירים 'שכב', 'בא' או פעלים אחרים המתארים במוחשיות את 'דרך גבר בעלמה'.

דומה שבעיקרו היחס הזה מתקיים גם כלפי הארץ. מבחינה זו שיר השירים מציג תפיסה הפוכה להושע. בהושע אין הקורא יכול להימלט מהרמזות המיניות. יחסי הושע ואשתו משרתים כמובן ערך סמלי, אך מושתתים על מיניות בוטה כבר מראשיתם: "לך קח לך אשת זנונים וילדי זנונים..." (הושע א,ב), היחסים המוזרים הללו מסתיימים בשלב הזה בהריון ולידה, ללא זכר ליחס אישי כלשהו. שמות היילודים נושאי סמליות לאומית, מבלי לשמור על איזושהי חוויה אישית (ההפך משמות בני יעקב!). במידה ונגלה תיאורי גוף הרי הם נוטים לגס ולמחוספס ומשרתים את העצמת הפריצות המתגלה על כל צעד ושעל: "ותסר זנוניה מפניה ונאפופיה מבין שדיה. פן אפשיטנה ערומה והצגתיה כיום הולדה..." (הושע ב,ה). ה'שדיים' שבשיר השירים הציגו את עוצמת ה'אני' הנשי ואת המשפחתיות הרצויה,¹² הפכים כאן בסיס לציור מיני בוטה.

11 'ערש' – כרס מודלה היוצר מעין סוכה, כמובן 'עריס' בלשון חכמים. ראו: י' פליקס, לעיל הערה 5, עמ' 51.

12 תפיסת ה'אני' ראו בפרק הקודם, במיוחד 'שדי כמגדלות'. משפחתיות בפרק זה: 'יונק שדי אמי'.

אמנם, יש בהושע קריאה לאהבה, אך זוהי אהבה קרובה לבלתי אפשרית מבחינה מוסרית: "ויאמר ה' אלי עוד לך אהב אשה אהבת רע ומנאפת..." (הושע ג,א). 'אהבת' הנביא היא אהבה 'בפקודה', ולכן – בין אם הגיע אליה ובין אם לאו – אין זו אהבה אנושית רגילה. אם יש אהבה אנושית בסיפור הזה הרי זו דווקא אהבת הרע הנבגד! ברור שאהבה זו הרי היא בגדר תחבולה ספרותית, שנועדה להבליט את מטרת נבואת הושע. 'האהבה' מוצגת בצורה שיש בה מן הפרדוקס ב'אהבת המאהבים': "...כי אמרה אלכה אחרי מאהבי... ורדפה את מאהביה ולא תשיג אתם ובקשתם ולא תמצא... ועתה אגלה את נבלתה לעיני מאהביה... אשר אמרה אתנה המה לי אשר נתנו לי מאהבי..." (הושע ב,ז-ד). מדוע פרדוקסלי? לכאורה, כבשיר השירים, קיים גם כאן חיפוש, אך השימוש במוטיב המזכיר כל כך את שיר השירים, מנוצל כאן באופן הפוך. אין זה חיפוש לצורך שיח, אלא לצורך הפירון. המאהבים מוגדרים בפסוק: "כי אמרה אלכה אחרי מאהבי נתני לחמי ומימי צמרי ופשתי ושקויי" (הושע ב,ז) – 'נותני לחמי' – בטבע כמובן!

בנקודה זו מתקשרות בספר הושע שתי מערכות יחסים – היחס לאישה והיחס לארץ. הפירון הוא העומד ביסוד הרדיפה בעולם האנושי של הושע, כשברוך אליו מתקיימות זנות ופריצות לרוב. 'אהבה' כמושג היא כסות מטעה מאוד לגורמים הללו! הארץ נמדרת בפריונה, כשביסוד העניין מוצפנת ההשקפה, כי הכוחות המובילים את הפירון באדם ובאדמה חד המה. הקשר העתיק בין אדם לאדמה לובש כאן פנים גסות במיוחד. אם נקשה: מה אומרים שדה וכרם בשיר השירים? תהיה התשובה: "לכה דודי נצא השרה נלינה בכפרים. נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דדי לך" (זיב). אכן, הכרם, יש בו גם מפגש – 'שם אתן את דודי לך', אך הוא מצויר בביטוי עמום, ולא פחות מכך מדובר כאן באתר חיפוש – תפאורתו משרתת את עלילת החיפוש, הדרך חשובה, ואולי היא העיקר! היחס לטבע מצויר כאן בפעילות בצוותא – 'נצא', 'נשכימה', 'נראה'. ההתבוננות המשותפת בטבע היא-היא הרקע לאהבה האנושית.

לעומת זאת אצל הושע, הכרם משחק תפקיד שונה לחלוטין: "והשמתי גפנה ותאנתה אשר אמרה אתנה המה לי אשר נתנו לי מאהבי ושמתי ליער ואכלתם חית השרה" (הושע ב,ד). השאלה העומדת על הפרק במלוא עוזה היא מי אחראי לשגשוג בטבע? האם 'המאהבים' – אלי הפירון, או ה' התשובה ניתנת באורח מוחשי ביותר על-ידי הפגיעה בכרם במנגנון המוכר של מידה כנגד מידה (אם כי שלא כאלהו הגוזר גזירה ממשית על הבצורת, הושע מדבר עליה, וזה משתלב עם הצורך האופייני לנביאי הכתב והספר לנקוט לשון חריפה וקשה במיוחד). מי שדימה כי הכרם הוא פרי יחסי הפירון בין האלים ייווכח בטעותו בדרך הקשה, אך המשכנעת ביותר. הכרם בשיר השירים איננו רק ספק יכול – מעין 'מפעל ליצור ענבים', כשהדגש מועתק לייצור, הוא קשור לאדם בדרך אחרת,

באמצעות מנגנון לשוני מוליד יכולת התבוננות ומזמן מבחן לאסתטיקה וחקן המובנים לאדם ומשמשים את שיח האהבה האנושי. ככל אלמנט נופי, בשיר השירים גם הכרם מסמל משהו אנושי – 'כרמי שלי לא נטרתי', 'כרמי שלי לפני'!

בסיכומם של דברים, אהבת הארץ מתמזגת בשיר השירים עם אהבת האדם – מזיגה אחת עד לבלתי יכולת להפריד ביניהם. אהבה שבלב, בשיר ובשיח רחוקה מבחינה זו מתפיסת המיזוג הפולחנית-טקסית של האלילות. אהבת האדם ואהבת הארץ מזינות זו את זו ברגש ובלשון, ואין יכולת לתאר אחת ללא זולתה. אהבת הארץ איננה עניין העומד בפני עצמו ואין לנתקו מאהבת האדם. ארצו של שיר השירים איננה נכבשת ואיננה נרכשת – כמוה כאדם היא נאהבת!